

در باره تاریخ آل محمد (ص) اثر قاضی شهید بهلول بهجت افندی
رحیم نیکبخت

تاریخ آل محمد (ص)
اثر قاضی شهید بهلول بهجت افندی
(متولد 288 و شهید به دست کمونیستها در سال 1350 ق)

درآمد

قفقازیه جنوبی که در منابع تاریخی ایران نامیده شده است تا پیش از جنگ‌های ایران و روس بخشی از قلمرو ایران بود و آنچه امروز جمهوری آذربایجان نامیده می‌شود قسمتی از قلمرو ایران به حساب می‌آید. این خطه در فرهنگ و تمدن اسلامی ایران جایگاه ویژه‌ای دارد شهرهای این سامان زادگاه شعرا، ادبا و علمای بسیاری بوده است. فرهنگ اصیل اسلامی ایرانی در این منطقه تداوم داشت با سیاست‌های ضداسلامی و ضدایرانی روسیه تزاری و بعد از آن اتحاد جماهیر شوروی تلاش‌های بسیاری برای قطع رشته علایق دینی و مذهبی این مردم شیعه با ایران صورت گرفت در این رویارویی علما آگاه و هوشیار شیعه این سامان در نوک پیکان حمله قرار داشتند.

در دوران تسلط کمونیسم بر شهرهای اسلامی و ایرانی قفقاز علمای بسیاری به شهادت رسید، مدارس اسلامی تعطیل گردید، کتاب‌های اسلامی، کتاب‌های مذهبی و نوحه و مرثیه سوزانده شد ترکیب جمعیتی این منطقه به نفع ارامنه تغییر داده شد و ریشه‌های بحران فعلی قراباغ و تسلط ارامنه بر آن از آن موقع پدیدار گشت.

یکی از این علمای شهید قفقاز شخصی به نام بهلول بهجت افندی است که قاضی شرع شهر زنگه‌زور بوده و در دوران اختناق استالینی به شهادت رسیده است. در این مقاله به معرفی مختصر مؤلف یک کتاب ارزشمند وی می‌پردازیم.

شرح حال مؤلف

از نکات جالب در مورد قاضی بهلول افندی آن است که آیت‌الله‌العظمی شهاب‌الدین مرعشی نجفی هم با وی سابقه آشنایی و دوستی داشته است بر همین اساس در سال 1362 هجری قمری در مقدمه‌ای که بر کتاب تاریخ «آل محمد(ص)» نوشته [1] اطلاعات ذی‌قیمتی از شرح حال مؤلف ارایه داده نوشته است:

«قاضی محمد، مشهور به بهلول بهجت افندی، فرزند قاضی محمد، متخلص به سعادت... سلسله نسبت مؤلف هم‌چنان که خود گفته به ابوابو انصاری صحابی مشهور منتهی می‌شود.» [2]

اساتید و مشایخ قاضی بهلول به روایت آیت‌الله مرعشی نجفی چنین است:

«مؤلف در علوم عقلیه و نقلیه و عرفان بارع بود و علم فقه را از پدرش قاضی محمد سعادت و شیخ منتجب‌الدین زنگه‌زوری فرا گرفت و علوم عقلیه را از شیخ محمد شیخ‌الاسلام و شیخ محمد قاضی‌زاده بیاموخت. در عرفان مشرب ملا سراج‌الدین نقشبندی را پسندید و بر طریقت او رفت و هم از پدرش قاضی محمد سعادت و سیدابوالهدی صیادی رفاعی و شیخ‌الاسلام اسلامبول، اجازه روایت دریافت کرد و بیحاج سته و سایر کتب اخبار را به اجازت ایشان نقل می‌نمود...»

قاضی بهلول سفرهایی به کشورهای هم‌جوار از جمله ایران هم داشت در این سفرها با آیت‌الله مرعشی نجفی هم ملاقات‌هایی نموده است وی توضیح می‌دهد:

«و حقیر را با مؤلف چندین بار اتفاق ملاقات دست داد و در سفری که به ایران نمود چندین بار در تبریز و

همدان او را بدیدم و الحق مردی مبرز بود و در فنون بارع و در مناظرات مذهبی بسیار توانا بود و از حقیر اجازت نقل کتب اخبار شیعه را درخواست کرد و او را اجازت دادم و حقیر از او اجازت مفصلي راجع به نقل کتب اخبار نبویه ایشان دریافت نمودم.»

مذهب مؤلف کتاب تاریخ آل محمد حنفی بوده است و آخر الامر مذهب حنفی را ترک گفته طریقت شافعی را برگزیده بود. در طریقت و عرفان هم به سلسله نقشبندیه پیوست که به شیخ بهاءالدین نقشبند منتهی می‌شود.

بنابر روایت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی قاضی بهلول بهجت تألیفات بسیاری داشته است که نمی‌دانیم چه مقدار از آنها چاپ شده و چه مقدار چاپ نشده است.

از جمله آثار او «همین کتاب تاریخ آل محمد - صلی‌الله علیه و آله - که می‌توان گفت مایه شهرتش همین کتاب گردید و الحق کتابی کم‌نظیر و بسیار منصفانه» نوشته است. آثار دیگر او عبارتند از:

«شرح عقاید عمر نسفی و دیگر منه‌یوم (صدروز) یا یوزگون در وقایع صفین، دیگر آثار وی رساله در ارث و ارشاد حمزوی و حجرین عدی که از اصحاب امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب (ع) بود و مؤلف تاریخ زندگانی و کیفیت شهادت او را نظم نموده است و دیگر حاشیه بر تفسیر بیضاوی و کتاب الودود و الذقود در مناظرات مذهبی، دیگر رساله در نام‌های کسانی که از علمای عامه قضیه سوزاندن درب خانه صدیقه طاهره را متعرض شده‌اند* و رساله در شرایط طریقت نقشبندی و رساله در لزوم مسح پا و دیگر آثار آذربایجان و رساله در اعراب کلمه توحید و کتابی در شرح مسلک دموکراسی و اعتدالی و سایر مسالک.»

دوران حیات قاضی بهلول بهجت افندی مقارن با روزهای پرآشوب قفقاز انقلاب بلشویکی و تشکیل اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و نظام مارکسیستی در آن نواحی بود که مخالفت شدیدی با اسلام و عقاید مذهبی مردم به ویژه علمای اسلامی داشت به روایتی قاضی بهلول هم از جمله علمایی است که در دوران سرکوبی شدید حرکت‌های اسلامی در قفقاز در عصر استالین به سال 1350 هجری قمری به دست کمونیست‌ها به شهادت رسیده است. قاضی بهلول:

«بسیار مرد بلند طبع و پاک‌دامن و دلیر، خوش‌خوی و گشاده‌رویی بود و قامتی زیبا و خوش‌منظر داشت و شیرین‌بیان و تنومند بود؛ و در سال 1350 بنابر نقل بعضی از ثقات از دنیا رفت و چنین گویند که او را به قتل رسانیده‌اند از وی سه پسر و یک دختر به نام بهاء‌الدین و عبدالله و علی جمال‌الدین و فاطمه بر جای ماند...»*

قاضی بهلول علی‌رغم آن که سنی مذهب بود علایق شیعی خود را مخفی نمی‌کرد. در تألیف این اثر که خود کتاب مهمی است با ادله تاریخی و عقلی به اثبات حق اهل بیت عصمت و طهارت پرداخته است.

تاریخ آل محمد (ص) یا تشریح و محاکمه

این کتاب برای نخستین بار در سال 1341 هجری قمری در تبریز به شکل جالبی به چاپ رسید. متن اصلی کتاب به ترکی آذری در نیم صفحه بالا و ترجمه فارسی به قلم میرزا مهدی ادیب تبریزی در نیم صفحه پائین چاپ شده است. لازم به ذکر است ترجمه فارسی این کتاب پس از این تاریخ با مقدمه آیت‌الله سید محمود طالقانی بارها به چاپ رسید.*

آیت‌الله سید محمود طالقانی در مقدمه‌ای که بر این کتاب نگاشته در مورد اهمیت این کتاب نوشته است: «... از افق دیگر اسلامی «سرزمین ترک» همین کتاب است که دانشمند بزرگ ترک، برای خدمت به جامعه اسلامی و برکندن ریشه نفاق، به جهان مسلمین بذل نموده و با روش محکم و متین خود در تاریخ ائمه شیعه - این گزیده‌گان الهی - محاکمه کرده و به این نتیجه رسیده که نقطه و ماده اختلاف و تشتت که در اثر آن بغض و کینه و در اثر آن ضعف و زبونی پیش آمده اغماض از مقام ائمه شیعه است و چنین رأی داده که از همین جا باید چاره شود و همین مورد باید با نظر پاک و بی‌عصبیت رسیدگی گردد و چون این دانشمند دارای روح قضایی بوده با رأی پاک به سبک قضایی در این مورد حیاتی، قضاوت حق و عادلانه نموده‌اند؛ از همین جهت بسیار مورد توجه سران و دانشمندان گردید...».

آیت‌الله طالقانی مبارز نستوه همچنین متذکر شده‌اند که:

«اینک چون این کتاب «محاکمه در تاریخ آل محمد علیهم‌السلام» شخصیت نویسنده‌اش برجسته و گفتارش حجت و نیتش پاک بوده و نسخه این کتاب کمیاب است به علاوه ترکی آن با ترجمه فارسی که به قلم آقای مهدی ادیب است - که معلوم است هیچ منظوری جز خدمت به حقیقت نداشته‌اند - یک جا طبع شده برای کمک به همان مقصود و هدف مستقلاً به چاپ آن اقدام شده.»*

قاضي بهلول در يك مقدمه مفصل نخست به نقد و بررسي تواريخ موجود مي پردازد. او از اين كه در مورد آل سلجوق، آل بويه و آل عثمان كتاب هايي تأليف شد، ولي در مورد آل پیامبر(ص) كتابي چنين تأليف نشده اظهار تأسف مي كند و سيري در تاريخ نگاري اسلامي با گريز به عملکرد برخي صاحبان حديث از تحريف تاريخ اسلامي مي گويد غايت و هدف او از تحرير اين كتاب اين است كه:

«... امت مرحومه محمدي(ص) حالياً به دو فرقه مهمه انقسام يافته، شيعي و سني، جماعت شيعي به تاريخ آل محمد علاقه دار ولي سني ها به جانب تفریط رفته اند در حالي كه ما بين برادران اسلامي غير از همين ماده سببي ديگر به اختلاف و افتراق پيدا نيست بنده در ميان هر دو برادر عزيز و گرامي خود ايستاده دست به هر دو دراز نموده ايشان را به يك نقطه تلاقي و اتحاد مي كشم تا با ادراك اين كه ما بين دو برادر هيچ گونه سببي به افتراق و اختلاف موجود نيست اتحاد كرده و اگر اتفاق امت امري لازم است فقط در دايره اهل بيت طاهره دچار تفرقه نباشند چون امت مرحومه در مسئله اهل بيت محمد(ص) تا حالا اختلاف پيدا نموده لازم است در اطراف همين نسل پاك نيز دست اتحاد به هم دهند... (ص 42 - 41).

منظور نويسنده از اهل بيت محمد(ص)، حضرت امير مؤمنان علي بن ابي طالب و نور ديده رسول خدا(ص) فاطمه زهرا عليها سلام و دو نور ديده ايشان كه به نام نامي آل عبا معروف هستند و امامان و دوازده گانه از آن نسل پاك مي باشد. (ص 43).

قسمت عمده اين كتاب يعني از صفحه 43 الي 210 به تشریح و محاکمه قضايای تاریخی بعد از وفات پیامبر اکرم (ص) و موضوع خلافت امیر مؤمنان اختصاص دارد. شرح حال «جگرگوشه رسول خدا فاطمه زهرا» بحث بعدي این کتاب ارزشمند است اولین بحث این قسمت سرگذشت فدک است و با ادله تاریخی حقانیت حضرت زهرا(ص) در آن را با استناد به منابع اهل سنت به اثبات رسانده است.

سرگذشت امام حسن(ع) از صفحه 224 الي 232، امام حسين(ع) از صفحه 232 الي 245، امام رابع امام سجاد(ع) از صفحه 245 الي 249، امام خامس امام محمد باقر(ع) از صفحه 249 الي 251، امام سادس امام جعفر صادق از صفحه 251 الي 258، امام هفتم امام موسي كاظم(ع) از صفحه 259 الي 262، امام هشتم امام رضا(ع) از صفحه 262، شرح ائمه بعدي امام محمد تقی(ع)، امام علي النقی(ع)، امام حسن عسکری(ع)، امام عصر(عج) به طور خلاصه مرور شده است.

چنان كه از تقسيم بندي صفحات اين كتاب برمي آيد قاضي بهلول حدود هشتاد سال قبل به منظور ارايه يك حبل متين وحدت آفرين به بررسي ادله تاريخي در احقاق حق اهل بيت(ع) مي پردازد كه ركن ركين اين حبل متين مولاي متقيان(ع) و حضرت زهرا(ص) مي باشند و معتقد است همچنان كه افتراق جامعه اسلامي از اختلاف بر سر ميراث زهرا(ع) و خلافت علمي(ع) آغاز شد و حدت اسلامي نيز بايستي از فاطمه و علي شروع شود. او كه خود قاضي شرع است تاريخ اسلام و روايات را به محاکمه مي كشد گرچه پيش از وي بزرگاني چون قاضي نورالله شوشتری و بعد از وي علامه اميني صاحب كتاب سترگ الغدير از منظرهاي ديگر به طرح اين محاکمه تاريخي پرداخته اند اما وجه تمايز كار قاضي بهلول در آن است كه وي به عنوان يك عالم سرشناس شافعي دست به چنين محاکمه و دفاعي زده است.

[1] اين مقدمه بر چاپ كتاب «تاريخ آل محمدص» كه توسط ميرزا نصرالله مهر خوان مدير كتابفروشي فردوسي مشهد منتشر شده و نگاشته شده است.

[2] لازم به ذكر است در معرفي كتاب «تاريخ آل محمد» اثر بهلول بهجت افندي كه مرحوم مشار در جلد اول فهرست كتاب هاي چاپي فارسي نگاشته اند به جهت تشابه اسمي بهجت افندي با شيخ محمد بهجت بيطار دمشقي اشتباهي صورت گرفته و آن اين كه عنوان بيطار دمشقي در ادامه نام قاضي بهلول بهجت افندي ذكر گرديده است. (ج اول، ص 1352). در حالي كه مي دانيم «علامه شيخ محمد بهجت بيطار دمشقي، محدث، مفسر، متكلم مشهور شام و صاحب كتاب نقدالميزان از اعضاي مجمع علمي ادبي عربي بوده است. علي رفيعي شهاب شريعت (درنگي در زندگي حضرت آيت الله مرعشي نجفي قم كتابخانه آيت الله مرعشي نجفي، چاپ دوم، 1381، ص 0188) متأسفانه اين اشتباه در جلد چهارم دايره المعارف تشيع ذيل مدخل «تاريخ آل محمد(ص)» به قلم آقاي محمد حسين روحاني، نيز تکرار شده است. (دايره المعارف تشيع، ج 4، تهران، نشر شهيد سعيد محبي، 1375، ص 028)

* آيت الله مرعشي نجفي تصريح مي كند: مؤلف اين رساله را به خواهش وي تأليف نمود.

* قاضي بهلول بهجت افندي، تشریح و محاکمه در تاريخ آل محمد(ص)، تهران، مركز چاپ و نشر بنياد بعثت، چاپ دوم، 1376، صص 17 - 18.

* مرحوم خانابا مشار در فهرست کتاب‌های چاپی فارسی آخرین چاپ آن کتاب را در سال 1375 هـ. ق چاپ هفتم و در قطع رقعی قید کرده است. (ج 1، تهران، 1350، ص 1352).

>> بهلول بهجت افندی، مشهور به قاضی محمد زنگه‌زوری، بیطار دمشقی، ترجمه ادیب‌زاده از ترکی: تبریز 1301ش، 1341ق، سربی، رقعی 288، ص
تهران 1363ق، سربی، رقعی 142 + 23ص
تهران 1363ق، سربی، رقعی، چاپ چهارم، 200 + 35 ص با قصه زید و زینب در یک جلد
مشهد 1362ق، سربی، رقعی، چاپ ششم، 142ص
تهران 1375ق، سربی، رقعی، چاپ هفتم، 143ص<<

آخرین چاپ ترجمه فارسی این اثر نیز در سال 1376 توسط بنیاد بعثت صورت گرفته است. ضمناً این چاپ دومین چاپ این بنیاد از این کتاب ارزشمند است.

* مرحوم آیت‌الله طالقانی در 20 جمادی الاولی سال 1363 قمری مقدمه ای برای ترجمه فارسی این اثر نوشته است

<http://www.historylib.com>